

Paczolay Péter¹

Machiavelli és Nietzsche

Első látásra meglepő, hogy miként kapcsolható össze a politika önállóságát meglátó olasz gondolkodó, és a közvélekedés szerint a politikaelmélettel nem is foglalkozó német filozófus. Két kiinduló kérdésem a következő volt:

I. Helytálló-e a közkeletű állítás, hogy Nietzsche nem foglalkozott a politika és az állam elméletével?

II. Ismerte-e Machiavelli életét és munkásságát, felhasználta-e műveit, gondolatait? Ha igen, milyen mértékben foglalkozott a firenzei titkár munkásságával, és miként hasznosította gondolatait?

Előre kell bocsátanom, hogy írásom egy Machiavelli-kutató kalandozásainak eredménye, és nem kívánja Nietzsche átfogó, módszeres értelmezését adni.

I. Nietzsche politika elméleteinek értékelései és újraértelmezése

Thomas Mann nyomán terjedt el az a nézet, hogy Nietzsche apolitikus volt. Mann ezt az 1915 és 1918 között írt művében, „*Egy apolitikus ember elméletei*”-ben fogalmazta meg.² Az apolitikus és a politikát kifejezetten elutasító közötti félreértés³ a német nyelvterületen is elterjedt; Strong is azzal indítja a Nietzsche és a politika kapcsolatáról szóló tanulmánykötetet, hogy az *unpolitische* jelentése nem közhiedelem a szerinti apolitikus, hanem antipolitikus (*antipolitische*).⁴

Walter Kaufmann először 1950-ben megjelent, nagyhatású monográfiájának⁵ egyik szándéka az volt, hogy tisztázza Nietzschét a náciizmus előfutárának vádjától, és ebbéli igyekezetében próbálta úgy beállítani, mint aki nem foglalkozott politikával sem elméletben, sem gyakorlatban.

Azok a szerzők, akik – kivételesen – elismerték, hogy valamilyen módon érdemben hozzászólt a politika kérdéséhez, meglehetősen ideológikus célzattal értelmezték Nietzschét.⁶ Így már élete során megjelent az a nézet, mely műveiben az arisztokratikus radikalizmust látta. Ez egy dán irodalmárnak köszönhető. Nietzsche szinte figyelmen kívül hagyva élt kortársai előtt. Csak néhány nagy elme, például Richard Wagner vagy Jacob Burckhardt ismerte fel zsenialitását. De csak egy kortárs tudta, hogyan ossza meg ezt a korabeli közönséggel: ő Georg Brandes volt. Szövege két okból is kivételes tanúságtétel: egyrészt sikeresen és tömören adja át Nietzsche gondolkodásának lényegét; másrészt magától Nietzschétől kapta a jóváhagyást, hogy

---

¹ Szegedi Tudományegyetem, professor emeritus

² Mann, Thomas: *Betrachtungen eines Unpolitischen*. S. Fischer, Berlin, 1918. Magyarul: *Egy apolitikus ember elméletei*. Helikon, Budapest, 2000

³ Lendvai L. Ferenc joggal mutatott rá, hogy „a magyar cím nem pontos, mert az *„unpolitisch“* nem egyszerűen apolitikus, hanem a politikát kifejezetten elutasító embert jelöl”. Lendvai L. Ferenc: *Irodalom és filozófia: Thomas Mann és Friedrich Nietzsche*. In *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XX, Fasc. 1, 2016, 289. o.*

⁴ Strong, Tracy B. (ed.): *Friedrich Nietzsche*. Ashgate Publishing, Farnham, 2009, p. xi

⁵ Walter Kaufmann: *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*. Princeton University Press, Princeton, 1950

⁶ Péntes Ferenc: *Friedrich Wilhelm Nietzsche politikai gondolkodása*. PhD értekezés. Debreceni Egyetem BTK, 2012, 9-10. o.

„arisztokratikus radikalizmusnak” nevezze Nietzsche etikai attitűdjének összegzését; a Brandes által kitalált formulát a filozófus tökéletesen megfelelőként üdvözölte.⁷

Az értelmezés második fő irányzataként Jaspers és Heidegger nyomán terjedt el egy „konzervatívabb”, filozófikus, metafizikus megközelítés. Jaspers szerint Nietzsche Isten-nélkülisége nem ateista elmélet. Filozófiájának lényege az egzisztálás. Heidegger szerint Nietzsche metafizikus, aki beleveszett a nihilizmus útvesztőjébe.⁸

A harmadik csoport – elég szabad értelmezéssel – egyfajta liberális felfogást olvas ki Nietzsche műveiből; Michel Foucault vagy Jacques Derrida mellett jól jellemzi e megközelítést Martha Nussbaum 1997-ben megjelent írása.⁹ Nussbaum szerint Nietzsche politikai gondolkodónak vallotta magát *Ecce Homo* című művében és másutt is. Gondolatait folyamatosan összehasonlította más politikai teoretikusokkal, elsősorban Rousseau-val, Kanttal és Millel, és azt állította, hogy alternatívát kínál a felvilágosodás liberalizmusának csődjére. Nussbaum szerint érdemes újra megvizsgálni Nietzsche azon állítását, hogy komoly kritikát fogalmaz meg a liberális politikai filozófiával szemben. Véggkövetkeztetése szerint a komoly politikai elméletnek el kell felejtenie Nietzschét, és azokhoz a gondolkodókhöz kell fordulnia, akiket ő annyira unalmasnak talált – a liberális felvilágosodás gondolkodóihoz.

Peter Bergmann *Nietzsche, az utolsó antipolitikus német* című munkájában viszont az anarchistákhoz látja közelállónak. Kétségtelen, hogy Nietzsche nevezte önmagát antipolitikusnak, de ez az antipolitika valójában politika. Minden műve tartalmaz politikai kommentárokat, és ezek Platón vagy Machiavelli politikaelméletében gyökereznek. Neki is van elmélete arra nézve, hogy mi a politika és milyennek kellene lennie. Bergmann szerint Nietzsche elméletével az leginkább a baj, hogy nincs részletesen kidolgozva. Nietzsche nem olvasható liberális demokratiként, ami szerinte félreértés. Nietzsche sokkal inkább a konzervatív vagy arisztokratikus liberalizmushoz kapcsolható (Tocqueville, Burckhardt, Taine), vagyis a felvilágosodás kritikájához. Náluk is radikálisabb tömegellenessége, és egyénről alkotott felfogásában, amelyet a reneszánsz emberkép és Machiavelli *virtú* koncepciója ihletett.¹⁰

Nietzsche politikai gondolatai iránt az utóbbi évtizedekben megnövekedett az érdeklődés¹¹. A hatvanas évektől kezdve, és leginkább az elmúlt három évtizedben egyre több tanulmány jelent meg Nietzsche és a politika viszonyáról. Öröndetes, hogy a hazai tudományban is született egy monografikus értekezés Nietzsche és a politika kapcsolatáról.¹² A Nietzsche politikai gondolkodása iránti érdeklődés egyik fontos előfutára Keith Ansell-Pearson *Nietzsche contra Rousseau* című műve. Ez a mű úttörő volt Nietzsche politikai gondolkodásának elemzésében. Ahogy a szerző rámutat, Nietzschét jelentős morálfilozófusnak ítélték, de politikai gondolkodását lekezelték, mondván, hogy vagy szélsőségesen individualista vagy totalitáriánus, és mint ilyen baljós történelmi események előkészítője. Leo Strauss *The Three Waves of Modernity* című esszéje szerint a modernitás válsága a politikai filozófia válsága, és e válság három legfőbb képviselője Machiavelli, Rousseau és Nietzsche. A nyugati ember már nem tudja, mit akar, nem tudja, mi a jó és a rossz, a helyes és a helytelen. Másképp nem tud válaszolni a politikai filozófia jóra és rosszra, és a társadalmi rendre vonatkozó

⁷ Georg Brandes: Nietzsche című műve francia kiadásának ajánlása. L'ARCHE Éditeur. Montreuil, 2006. L. még Prideaux, Sue: I am dynamite! A life of Nietzsche. The Duggan Books, New York, 2018, p. 294.

⁸ Vö. Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése. Szent István Társulat, Budapest, 1977, 484-485. o.

⁹ Nussbaum, Martha: Is Nietzsche a political thinker? In [International Journal of Philosophical Studies](#), vol. 5, no. 1, 1997, pp. 1 – 13.

¹⁰ Bergmann, Peter: Nietzsche, The Last Antipolitical German. Indiana University Press, Bloomington, 1987, pp. 1-3.

¹¹ Minto, John: A 'Grand Politics of Virtue': Thucydides, Machiavelli & Nietzsche. https://www.academia.edu/11405968/A_Grand_Politics_of_Virtue_Thucydides_Machiavelli_and_Nietzsche

¹² Péncz Ferenc: Friedrich Wilhelm Nietzsche politikai gondolkodása. PhD értekezés. Debreceni Egyetem BTK, 2012. https://www.academia.edu/84479950/Nietzsche_%C3%A9s_a_politika

kérdéseire.¹³ Machiavelli, Rousseau és Nietzsche hármasából így Keith Ansell-Pearson művében Rousseau hatása kellő elemzést kapott, míg Machiavelli nem került értékelésre.

Ansell-Pearson kritikája elsősorban Nietzsche történelemfelfogására irányul, mely elvont és előítéletes fogalmakra épül, mint a hatalom akarása vagy önmagunk meghaladása, amelynek során a múlt nem feledésbe merül, hanem Nietzsche egyszerűen figyelmen kívül hagyja. Ez tette lehetővé, hogy visszaéljenek elméletével. Nietzsche nagypolitika elméletét (*great politics*) machiavellistának tartja, mert nem állít semmilyen korlátot az ember további művelésére szolgáló erőszak alkalmazása elé. Ez alkalmat ad a bosszúálló és elégedetlen embereknek arra, hogy zsarnoki uralmukat igazolják. Ezzel az emberfeletti ember uralma az ember-alatti emberek hordájának az uralma lesz.¹⁴ Nietzsche megkülönbözteti az életet és a történelmet: az életet az önmaga meghaladásának törvénye irányítja, és az erősek és nemesek oldalán áll, míg a történelem a tehetetlenek és a neheztelők diadala, és a gyengék hatalom felé haladását képviseli.

Az ún. 'nagypolitika' eshetőlegesen visszatérő téma Nietzsche műveiben, és ezzel a politika saját korában végbemenő átalakulására utal. Más vonatkozás, hogy ismertek politikusoknak és másoknak a politikáról írt levelei. Vagy amikor A tragédia születése című művének kései előszavában (Önkritika-kísérlet; 1886-ban írta az 1871-ben született műhöz) a könyv létrejöttének politikai körülményeiről ír, az 1870-71-es német-francia háborúról.¹⁵ Vagy amikor az egységes Európa szükségességét vizionálja: „Oroszország fenyegető voltának olyan megnövekedésére gondolok, hogy Európának el kellene tökélnie a hasonló mértékű fenyegetővé válást; tudniillik az *egyetlen akaratra jutást*, egy új, Európán uralkodó kaszt útján, egyetlen, hosszú, félelmetes, saját akaratra, amely évezredekre szóló célokat tud kitűzni: – s ezzel végre kisállamosdíjának hosszan szőtt komédiája éppúgy véget érne, mint dinasztikus és demokratikus sokakaratúsága. A kispolitika ideje lejárt: már a következő évszázad meghozza a Föld fölötti uralom harcát, – a nagypolitika *kényszerét*.”¹⁶

Laurence Lampert *Leo Strauss and Nietzsche* című műve¹⁷ időközben felvette a küzdelmet azzal a közkeletű konzervatív nézettel, mely szerint Nietzsche felelős a hagyománnyal való szakításért, és a rettenetes 20. századi következményekért, mint a relativizmus, nihilizmus, istentelenség, a hagyományos családi értékek bomlása. Lampert bizonyítani próbálja, hogy maga Strauss is élete végén sokkal árnyaltabban ítélte meg Nietzsche munkásságát.

2004-ben megjelent izgalmas tanulmányában Don Dombowsky azt állítja, hogy Nietzsche politikai gondolkodásának alapja a demokratikus társadalom arisztokratikus liberális kritikája. Szerinte Nietzsche ezt a kritikát Machiavelli révén radikalizálja. A törvényhozó világot alakító képességét és az erkölcstelenséget (a politikai kormányzásban alkalmazott technikákat) egyaránt adaptálja, és ennek következtében Nietzsche jobban megérthető a saját nemzedékének újmachiavellianus eliteoretikusainak politikai ideológiájából.

A Tracy B. Strong által szerkesztett Friedrich Nietzsche tanulmánykötet címe nem árulkodik arról, hogy a tanulmánygyűjtemény közelebbi témája: „Reading Nietzsche and politics”. A kötet Nietzsche politikai gondolatait számos szempontból elemzi.¹⁸ Szót kell végül ejteni arról, hogy nemcsak a politika, hanem az állam is foglalkoztatta Nietzschét. 1872 végén Cosima Wagnernek küldött öt tanulmányából az egyik a görög

¹³ Ansell-Pearson, Keith: Nietzsche contra Rousseau. A study of Nietzsche's moral and political thought. Cambridge University Press, Cambridge, 1991, p. 5.

¹⁴ Ansell-Pearson: i.m. p. 229.

¹⁵ Nietzsche, Friedrich: A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus. Európa, Budapest, 1986. 5. o.

¹⁶ 208. aforizma In Nietzsche: Túl jön és rosszon. Ford. Tatár György. Matúra Bölcsélet Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000

¹⁷ Lampert, Laurence: Leo Strauss and Nietzsche. Chicago University Press, Chicago, 1997

¹⁸ Strong, Tracy B. (ed.): Friedrich Nietzsche. Routledge, 2009.

állammal foglalkozik. Timothy Wilson¹⁹ amellet érvel, hogy a „*Görög állam*” című tanulmány megértésének kulcsa az, hogy az értekezés a maga teljességében Platón Állam című művének értelmezése és újraírása. Nietzsche az Államot úgy értelmezi, ahogy Platón az igazi filozófus feladatát: az értékek törvénnyé alakításában és az emberi jellem formálásában.

Köztudott, hogy Nietzsche legjobb barátja, Jacob Burckhardt nagyhatású főművének első fejezete „Az állam mint művészeti alkotás” címet viseli. Művészeti alkotás abban az értelemben, hogy „tudatos, a megfontolástól függő, pontosan kiszámított, látható alapon nyugvó alkotás”.²⁰ Burckhardt szerint „Mindazok közül azonban, akik úgy vélték, hogy az államot szerkeszteni lehet, hasonlíthatatlanul Machiavelli a legnagyobb... Politikai tárgyilagossága néha mindenesetre szörnyű az őszinteségében és a legnagyobb szükség és veszedelem idején alakult olyanná, amikor az emberek már amúgy sem tudtak egykönnyen a jogban hinni, sem méltányosságot föltételezni.”²¹

Burckhardt műve 1860-ban jelent meg, Nietzsche csak 9 évvel később érkezett Bazelbe, de nyilvánvaló, hogy ez az opusz egyfajta kötelékek teremtett közöttük, és akár utat nyitott Nietzsche számára Machiavellihez. És ez átvezet a második, a fő kérdéshez, Nietzsche Machiavelli értelmezéséhez.

II. Machiavelli hatása Nietzschére

Hogyan érti Nietzsche Machiavellit? Kezdhetjük azzal, hogy megállapítjuk (persze nem ez a kapcsolatuk lényege), hogy publikált műveiben nyolc helyen, kiadatlan feljegyzései közül pedig tizenkilencben közvetlenül hivatkozik rá.²²

Machiavelli *A fejedelem* egész 25. fejezetét annak a kérdésnek szenteli, hogy „Mit ér a szerencse az emberi dolgokban, s hogyan lehet vele szembeszállni?”. Elveti az általános felfogást: „sokan úgy gondolták vagy gondolják, a világ dolgait Isten és a szerencse igazgatja, s emberi ésszel ezen mit sem lehet változtatni, ellene nincsen orvosság”, és azt állítja ezzel szemben, hogy az ember szabad, és saját sorsának kovácsa: „Igaz, hogy a szerencse felerészben ura tetteinknek, hanem a másik felét, vagy majdnem annyit, önnön erőnk mozgatja.” Abban is eltér a hagyományos, a világi hívságot elítélő keresztény szemlélettől, hogy az ember céljának „a dicsőséget és a gazdagságot” tartja. Mivel a szerencse lényegében az idők forgandóságával, változásával azonos (ezt Machiavelli erősen hangsúlyozza), ezért ellenszere, gyógymódja az alkalmazkodás: „az boldogul, aki eljárásában az idők változását követi, ellenben aki az idővel nem tud lépést tartani, szerencsétlen”. A sors forgandóságának, és annak, hogy ellenszere egyedül az alkalmazkodás, ami egyébként Machiavellinél szenvedélyes cselekvés (és nem a korábbi szerzők sztoikus beletörődése), következménye az a viszonylagosság, mely Machiavelli világlátásának egyik alapköve; ez egyik legradikálisabb újítása, hiszen a korábbi etikák az ókorban és a középkorban egyaránt épp arra építettek, hogy a bizonyos értékek melletti kitartás nyújt támaszt az élet változékonyságával szemben. Machiavelli viszont nem fogadja el az értékek ilyen abszolutizálását, sőt veszélyesnek ítéli azt, mondván, hogy akinek az eljárása nem változik a dolgokéval, az elpusztul; paradoxonnal fogalmazva azt mondhatni, hogy egyetlen szabályt ismer el minden időben érvényesnek: a változás és a viszonylagosság törvényét, s ehhez kapcsolódva az újítás fontosságát.

¹⁹ Wilson, Timothy H.: Nietzsche's Early Political Thinking II: "The Greek State", In *Minerva - An Internet Journal of Philosophy* 17 (2013), 171-216.

²⁰ Burckhardt, Jacob: *A reneszánsz Itáliában. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata*, Budapest, 1978, 71. o.

²¹ Burckhardt, i.m. 67-69. o.

²² von Vacano, Diego A.: *The Art of Power. Machiavelli, Nietzsche, and the Making of Aesthetic Political Theory*. Lexington Books, 2007, p.76. <https://oiipdf.com/download/the-art-of-power-machiavelli-nietzsche-and-the-making-of-aesthetic-political-theory>

Az erkölcs racionalitása kudarcot vall a politikában, a politikai racionalitás viszont sokszor nem tesz eleget a morális elvárásoknak („mindig akad olyasmi, ami erénynek látszik, de gyakorlása a fejedelem romlását okozhatja, míg más tulajdonság, ha kárhozatosnak látszik is, általa jólétbe és biztonságba kerül”²³). A korábbi egységes világkép megbomlásának első ilyen elméleti színvonalú és éles hangú kimondása érthetően váltott ki támadásokat, és vezetett az antimachiavellista irodalom virágzásához. Az európai modernizációt tényszerűen jellemezte, különösen majd a Machiavelli korát követő időszakban, a különböző társadalmi szférák (így a politika, a morál stb.) fokozódó differenciálódása. De Machiavelli elmélete nem pusztán tükrözte e folyamat megindulását, hanem eszméi is hatottak e valóságra.

„Meg kell érteni, hogy a fejedelem, kiváltképp az új fejedelem, nem tudja mindig azt tenni, amiért az embereket jónak szokták tartani; részben az állam megtartásának szándékától vezetve, gyakorta kénytelen a hit, könyörületesség, emberiség és vallás ellen cselekedni. Aszerint kell tehát cselekednie, ahogy a szél fúj, ahogy a szerencse változásai parancsolják, s amint már mondtam, nemcsak a jót kell szem előtt tartania, hanem a rosszat is meg kell tennie, ha szükség úgy kívánja”²⁴ Vagy ahogy a 15. fejezetben summázza: „szükséges, hogy a fejedelem hatalmának megóvása érdekében megtanuljon rossznak lenni, és ezt a szükségnek megfelelően gyakorolja.”²⁵

Vagyis Machiavelli emberképe kettős: egyfelől adott az általában vett ember, aki rossz, sőt megromlott (ami a „bűnbeesés” egyfajta szekularizált, de meglehetősen homályos és misztikus párhuzama), másfelől a politikai ember, aki az emberek általános romlottságát tudomásul véve racionális magatartással, a *virtù* révén, az alkalmat (*occasione*) megragadva és a Szerencsét kordában tartva törekszik célja megvalósítására. Ha megnézzük, mi ez a cél, akkor világosan előttünk áll Machiavelli politikai filozófiájának lényege: a politikai hatalom, az állam megtartása (*mantenere lo stato*). Az ember végső célja általában a „dicsőség és a gazdagság”, a politikai ember, a fejedelem célja azonban értelemszerűen nemcsak egyéni, hanem közösségi is: „önmagának dicsőséget, a köznek pedig jólétet hoz”²⁶.

Stanley Rosen szerint a Machiavelli egyike volt Nietzsche két legkedveltebb szerzőjének.²⁷ A kései hagyatékából származó jegyzetei egyikében írja, hogy Machiavelli az egyik legnagyobb erkölcsfilozófus.²⁸ Számára a „machiavellizmus” „tökéletesség a politikában”.²⁹ Amikor a reformerek belevágnak a politikába, ahogy Luther tette, az ember azt látja, hogy éppúgy Machiavelli követői, mint egy erkölcstelen vagy a zsarnok.³⁰ Nietzsche kiadatlan feljegyzéseinek egyik bejegyzésében hasonló kijelentést tesz. „Végül a keresztény fejedelem is Machiavelli politikáját gyakorolja: feltételezve, hogy nem folytat rossz politikát.”³¹ Itt Nietzsche még kifejezettebben vállalja a Machiavelli szerint felfogott politikát, amely a politika gyakorlatába való bekapcsolódás megfelelő módja. Nietzsche egyetért azzal a Machiavelli azon értékelésével is, hogy ahhoz, hogy a politikai életben valaki hatékony legyen, el kell szakadni a mindennapi erkölcstől.

²³ Machiavelli, Niccolò: A fejedelem. In Művei, Első kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978, 52. o.

²⁴ Machiavelli, i.m. 59. o.

²⁵ Machiavelli, i.m. 51. o.

²⁶ Machiavelli, i.m. 81-83. o.

²⁷ Rosen, Stanley. The Mask of Enlightenment. Cambridge University Press, Cambridge, 1995, p. 26.

²⁸ „Macchiavell . . . [ist einer der] . . . Grossen Moral-Philosophen” Nietzsche, Friedrich: Nachlass 1888 Aphorism 1 344, idézi Vacano, i.m. p. 77.

²⁹ Nietzsche, Friedrich: A hatalom akarása. Minden érték átértékelésének kísérlete. Ford. Romhányi Török Gábor. Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2002, 304. aforizma

³⁰ Nietzsche : A hatalom akarása. i.m. 211. aforizma

³¹ Notebook 10 Autumn 1887, in Nietzsche: Writings from the Late Notebooks, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 197.

Firenzei tartózkodása során írta Nietzsche, hogy a város megragadta 'finom, száraz levegőjével, amely Machiavellitől illatos' (de hamarosan kifogásolta a macskaköves forgalom kávédarálás zúgását).³²

Mindketten koruk erkölcsi romlottságából és az ember rossz természetéből indultak ki, és próbálták korukat megújítani, az 'új fejedelem', illetve az 'emberfölötti ember' ideáljával. Machiavelli a politikára és az erkölcsre összpontosít, mint két gyakorlatra, amelyek értékei – állítása szerint – valóban elválaszthatók egymástól. Ez a morális és politikai filozófiai „forradalom” feltűnően hasonlít ahhoz, amit Nietzsche vitt végbe. De ha meg akarjuk érteni Nietzsche fontos hozzájárulását a politikai gondolkodáshoz, meg kell vizsgálnunk, hogyan érti Machiavelli nyomán az erkölcstelenség és az emberi jobbítás eszméje közötti szoros kapcsolatot. Mindkét gondolkodó úgy véli, hogy az emberi állapot, amelyet a közösség életének tekintünk, gyakran olyan cselekedeteket követel meg, amelyeket a hagyományos erkölcs szerint „rossznak” tartanak, ha javítani akarunk. Ez az elsődleges alapja a szellemi rokonságnak a két gondolkodó között, akiket gyakran a modernitás határvonalainak tartanak.³³

Machiavellitől kapta Nietzsche az erkölcs radikális elválasztásának gondolatát a politikától (és ezt követően az emberi élettől). Ez a hatás látható a kereszténység általános kritikájában, és abban az elképzelésben, hogy a károk elkövetése gyakran szükséges ahhoz, hogy valami újat és jobbat javasoljunk az ember számára.

Machiavelli a vallásnak a kormányzás szempontjából eszközszerepet szánt: „Örködjenek hát minden reszpublika vagy királyság vezetői az uralkodó vallás alapelvein, és ha így tesznek, minden nehézség nélkül biztosítják államuk vallását, következésképpen szilárd egységét is.”³⁴ Ugyanakkor kora romlottságát többek között arra vezette vissza, hogy kihalt a vallásos érzés, mégpedig a római pápai udvar káros példája nyomán. Nietzsche vallásellenessége, ateizmusa és „istentelensége” pedig ismert módon már-már vallásos színezetet öltött.

Nietzsche szerint a Machiavelli erénye (*virtù*) egy kevesek által birtokolt szerves emberi képesség, az a képesség, hogy az erkölcsi fájdalmak érintetlenek maradjanak, amikor egy nagy cél, az „erény nagy politikája” érdekében cselekszünk. Nietzsche számára pedig a Hajnalpír (Gondolatok az erkölcsi előítéletekről) 556. aforizmájában „*A négy fő jó. – Becsületesnek lenni magunkkal és azzal szemben, aki egyébként a barátunk; bátornak az ellenséggel szemben; nagylelkűnek a legyőzöttel szemben; udvariasnak* – mindig: ezt akarjuk négy fő erényünknek.”³⁵

A modernitás válsága a modern filozófiai forradalommal kezdődik – amelynek kiindulópontja a fentebb leírt klasszikus filozófiai horizont bizonyos beszűkülése volt. A modern gondolkodás a filozófia klasszikus meghatározásától való három törésben gyökerezik: a társadalom céljaival való elszámolás megtagadása, vagy az, hogy a dolgoknak hogyan kell lenniük, amint azt Machiavelli politikai filozófiája először megfogalmazta; a lények „végső okának” elszámolásának megtagadása, amint azt Bacon természetfilozófiája először állította; és az emberi szubjektumnak az igazság sarkalatos helyeként való pozicionálása, amint azt először Descartes metafizikájában fejlesztették ki.³⁶

A milyennek kell lennie a társadalom céljának magasztos kérdése helyett szerényebb célokat lehet az ember elé tűzni: „Mert egészen másképpen élünk, mint ahogy élnünk kellene, és aki elhanyagolja a valóságot a látszat kedvéért, az inkább a maga pusztulásának lesz okozója.” – állítja Machiavelli.³⁷

³² Sue Prideaux, *I am dynamite! A life of Nietzsche*. New York, Tim Duggan Books, 2018, p. 268.

³³ Vacano, i.m. pp. 73-74.

³⁴ Machiavelli, i.m. 128. o.

³⁵ Nietzsche: *Válogatott írásai*, i.m. 144. o.

³⁶ Wilson, i.m. p. 178.

³⁷ Machiavelli, i.m. 51. o.

Machiavelli és Nietzsche egyaránt a Nyugat megfiatalítására és megújítására törekedett. Ez a folyamat magában foglalta a keresztény értékek radikális bírálását és a világra való új szemlélet hagyományos erkölcsi kódexeken túlmutató kialakítását. Annak ellenére, hogy közel négyszáz év telt el közöttük, Machiavelli és Nietzsche filozófiai megközelítéseiben sok hasonlóság volt.

Maga Nietzsche, illetve a legújabb szakirodalom a Machiavellihez való kötődést további esetekben is észrevételezi. Lássunk néhány példát.

A Bálványok alkonya X. fejezetének 2. aforizmájában kifejti, hogy Thuküdidész és talán Machiavelli Fejedelme állnak legközelebb hozzá ama feltétel nélküli akarat miatt, hogy semmit se mesterségesen hozzunk létre, és hogy az értelmet ne az értelemben, még kevésbé a moralításban, hanem a valóságban lássuk.

„Kigyógyulásom, kúrám, előszeretettel választott átsegítőm – el véled, platonizmus! – Thuküdidész volt akkor. Thuküdidész, meg – talán! – a Machiavelli-elv talán a legrokonabbak vélem magammal, lévén hogy az a feltétlen akarat munkál bennük: semmivel ne áltassuk magunkat, az ész-értelmet a *realításban lássuk* – nem magában a „tisztá” észben, semmiképp sem az „erkölcsben”... A görögök siralmasan magasztalták „az ideált”, melyet – szerintük – a „klasszikusan képzett” ifjú jutalomként vihet a gimnáziumi dresszúra után „ki” az életbe: és ettől a felfogástól senki oly igen el nem tér, mint Thuküdidész. Csak sorról sorra „ki kell fordítani” őt, hátsó gondolatait éppoly világosan olvasni ekképp, mint szavait: kevés szerző akad, akinek ennyire a hátsó gondolat a gazdagsága! Nála fejlődik tökélyig a szofista-kultúra, mit is mondok, a *realista-kultúra*: ez a felbecsülhetetlen irányzat az épp mindenütt elszabaduló Szókratésziskolás morál- és ideál-svindli közepette! A görög filozófia mint a görög ösztönösség dekadenciája; Thuküdidész: mint nagy összegződése, utolsó megnyilvánulása annak az erős, szigorú, kemény *tevésségnek*, mely a régebbi hellének ösztönösségében lakozott. A realitással szembeni *bátorság* különböztet meg végső soron olyan alkatokat, mint Thuküdidész és Platón: Platón a valóság színe előtt elgyávul – következésképp az eszménybe menekül; Thuküdidész maga az erő, hát van is ereje megragadni, el nem engedni a dolgokat...”³⁸

A nagy történelmi példák mindkettőjük esetében saját programjuk leírására, érzékeltetésére szolgálnak. Machiavelli esetében a Fejedelem 6. fejezetében Mózes, Kürosz, Thészeusz, Romulus olyan próféták, olyan alapítók, akik fegyverrel a kezükben, erőszakkal kényszerítették a népüket arra, hogy kövessék őket. Nietzsche történelmi példaképei, Homérosz, Hérodotosz, Virgilius olyan „alkotók”, akik illeszkednek saját programjához.³⁹ A Zarathustra 'A háborúról s a harcosokról' szóló fejezetét az irodalom vérbeli machiavellista fejezetnek ítéli.⁴⁰

„Azt mondjátok: az igaz ügy szentesíti még a háborút is. Én pedig azt mondom néktek: az igaz háború szentesít minden ügyet. A háború és a bátorság több nagy dolgot szültenek, mint a felebaráti szeretet. Nem szánalmatok, hanem vitézségtek menté meg eleddig a hajótörötteket.”⁴¹

Zarathustrában az új bálványról alkotott szigorú ítélete viszont épp szembe megy az 'új állam' elméletét kidolgozó Machiavellivel, és inkább erősíti Nietzsche említett anarchista olvasatát, hiszen lehetőleg minél kevesebb államot követel.

„'Állam', ez a neve a szörnyetegnek, amely leghidegebb minden szörnyeteg között. Hidegen hazudik is; és ez a hazugság csúszik-mászik ki szájából: „Én, az Állam, vagyok a

³⁸ Nietzsche, Friedrich: Bálványok alkonya avagy milyen is a kalapácsos filozófia.

https://exsymposium.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=balvanyok-alkonya_730

³⁹ Lampert, Laurence: Nietzsche's Teaching: An Interpretation of "Thus Spoke Zarathustra". Yale University Press, 1989, p. 62.

⁴⁰ Lampert, i.m. p. 52.

⁴¹ Nietzsche Frigyes: Im-igyen szóla Zarathustra. Grill, Budapest, 1908, 61.o.

Nép”. ... Szerfölött sokan születnek: a fölöslegesek számára találták ki az államot! ... Csak, a hol az állam megszűnik, csak ott kezdődik az ember, a ki nem fölösleges: ott kezdődik a szükséges ember dala, ez az egyetlen, pótolhatatlan dallam. Ott, a hol az állam megszűnik, - nosza tekintetek oda, én véreim! Nem látjátok, nem látjátok a szívárványt és az emberfölötti emberhez vezető hidakat?”⁴²

A Hajnalpír 179. aforizmája ugyanezt hirdeti. Lehetőleg minél kevesebbet az államból! „... az államot jó és rossz értelemben gondviselésé változtatni – ezek alantas, középszerű és nem okvetlenül nélkülözhetetlen célok, elérésükre nem kellene az *egyáltalán létező* legfejlettebb módszerekkel és eszközökkel törekedni – olyan módszerekkel, melyeket éppen a legnagyobb és legkritkább célok elérésére kellene *tartalékolnunk!* Korunk, bármennyit beszél is a gazdaságosságról, tékozló kor: a legdrágábbat, a szellemet tékozolja el.”⁴³

A nőkről szóló fejtegetések is egyfajta sajátos kapcsot képeznek Machiavellihez. A női Fortuna és a férfialakban megjelenő Virtus küzdelme az itáliai irodalom általánosan elterjedt toposza lesz (a példák Boccacciótól Ariostóig sorolhatók), és szintén ismert e szimbolika a képzőművészeti ábrázolásokban. A sors forgandóságának, és annak, hogy ellenszere egyedül az alkalmazkodás, ami egyébként Machiavellinél szenvedélyes cselekvés (és nem a korábbi szerzők sztoikus beletörődése), következménye az a viszonylagosság, mely Machiavelli világlátásának egyik alapköve; ez egyik legradikálisabb újítása, hiszen a korábbi etikák az ókorban és a középkorban egyaránt épp arra építettek, hogy a bizonyos értékek melletti kitartás nyújt támaszt az élet változékonyságával szemben. Machiavelli viszont nem fogadja el az értékek ilyen abszolutizálását, sőt veszélyesnek ítéli azt, mondván, hogy akinek az eljárása nem változik a dolgokéval, az elpusztul; paradoxonnal fogalmazva azt mondhatni, hogy egyetlen szabályt ismer el minden időben érvényesnek: a változás és a viszonylagosság törvényét, s ehhez kapcsolódva az újítás fontosságát.

Machiavelli fölhasználja a Fortuna nőiességére célzó erotikus nyelvezetet is, mely szintén antik eredetű: „Amondó vagyok, hogy inkább legyen az ember szenvedélyes, mintsem óvatos, mert a szerencse olyan, mint az asszony, csak akkor tartod kordában, ha ütöd-vered...; s mint asszony, a fiatalokat kedveli, akik nincsenek rá tekintettel, vérmesek, és merészen parancsolgatnak neki.”⁴⁴

Ennek fényében úgy vélem Nietzsche brutálisnak ítélt gondolata is kaphat egy szelídebb értelmezést.

Az öreg anyókáról és a fiatal nőről:

„Ó asszony, add nékem kicsiny igazságodat!” - mondtam én. És im-ígyen szóla az öreg anyó: „Asszonyi állathoz mégy? Ne felejtsd el az ostort.”⁴⁵

Végül még egy idézet. A mérges kígyó marásáról szóló aforizma vérbeli machiavellista tanítással ér véget: „De miképen akarhatnék szívem mélyéből igazságos lenni! Miképen adhatom meg mindenkinek a magáét! Legyen nékem ez elég: megadom mindenkinek a magamét. ... Óvakodjatok, hogy remetét ne sértsetek! De ha megtettétek, jó, ha ráadásul meg is ölitek!”⁴⁶

Befejezésképp kitekintenek arra a kapcsolatra, amit az uralkodók és uraltak típusai közti különbség (elit és tömegek, úr és szolga) jelent a két gondolkodó számára. Az úr rendelkezik virtúval, az uraltak passzívok. Így – Machiavellitől indulva – nem véletlen jutunk el ahhoz a politikaelméleti irányzathoz, mely Nietzsche életének utolsó éveiben és a 20. század elején tett

⁴² Nietzsche: Zarathustra, i.m. 66. o.

⁴³ Nietzsche, Friedrich: Válogatott írásai. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 97-98. o.

⁴⁴ Machiavelli, i.m. 80–83. o. Lásd erre Pitkin, Hanna: Fortune is a Woman. Gender and Politics in the Thought of Niccolò Machiavelli. University of California Press, 1984, érdekes monográfiájából különösen az V. fejezetet, amely részletesen elemzi miként kötötte össze Machiavelli a szerencse hatalmát a női nem tulajdonságaival. pp. 109-169.

⁴⁵ Nietzsche: Zarathustra, i.m. 88. o.

⁴⁶ Nietzsche: Zarathustra, i.m. 90-91. o.

szert népszerűsége, vagyis az elitelméletekhez.⁴⁷ Dombowsky is rámutatott arra, hogy Nietzsche szükségszerűen kapcsolódik az újmachiavellista elitelméletekhez (Pareto, Mosca, Le Bon), melyek rámutattak a tömegdemokrácia olyan veszélyeire, mint a racionalizmus minimális szerepe, elitek által manipulált tömegcselekvés, misztikus formulák, kevesek és a tömeg piramisa.

A *tömegek lélektana* (1895) című, nagy visszhangot kiváltó művében, Le Bon szerint a társadalmi cselekvéseket örökérvényű általános törvények irányítják, és ezek a törvények nem az értelmén, a ráción, hanem olyan lélektani mechanizmusokon alapulnak, mint például az ismétlés. A modern kor politikai életét Le Bon szerint a tömegek uralkodóvá válása jellemzi. A tömeg kollektív szelleme a tudattalan alsó rétegét képezi. Pszichológiai jegyei: szellemi egység, melyet a dogmatizmus, a türelmetlenség, a felelőtlenesség jellemez; érzelmi irányítottság, melynek hatására a tömeg szélsőségesen cselekvő, változékony, kiszámíthatatlan; racionális cselekvése mechanikus és egyszerű, sematikus eszmék és logikátlanság irányítja. A tömegbe kerülő kulturált és racionális ember ott ösztönösen cselekvővé, következőképp barbárrá válik. Az egyén pszichikuma tehát eltér a tömeg kollektív pszichikumától. A tömegben az ember elveszti egyéniségét, automatikusan cselekvő tömegemberré válik.

A tömegeket a kiemelkedően értékes tulajdonságokkal rendelkező egyének képesek vezetni és befolyásolni. Le Bon a társadalmat két csoportra, a vezéregyéniségekre és a tömegre osztotta fel. A politikai berendezkedésnek a racionális kisebbség uralmát kell biztosítani. Ezen az alapon bírálja a parlamentáris demokráciát, mely azon a téveszmén épül föl, hogy több ember bölcsebben tud dönteni, mint a kevesek. A parlamenti gyűlés a tömeg jegyeit viseli magán: primitív szellemiségű, érzelmileg befolyásolt, a vezéregyéniségek irányítása alatt áll.

Vilfredo Pareto (1848-1923) szerint a történelem az elitek körforgása. Az elitek egyik csoportját is a kombinatív típus alkotja, őket Machiavellitől kölcsönzött szóhasználat - "rókák"-nak, a másik (a rendre, szilárdságra törő, a céljai érdekében erőszakot alkalmazó) típust "oroszlánok"-nak nevezi. A "rókák" uralma általában sokáig tart, mert befogadják az alsóbb rétegek "rókáit", és az "oroszlánok" vezetete tömeg akkor dönti meg hatalmukat, mikor már képtelenek a politikai rendszer irányítására. De a rendet helyreállító "oroszlánok" elitje merevsége miatt képtelen tartós uralkodásra és fokozatosan kénytelen bevonni az elit első osztályából embereket, főleg a szellemi és gazdasági feladatok megoldására. Így fokozatosan fellazul és a "rókák" kezébe megy át a hatalom, mígnem az "oroszlánok" újból forradalmi úton magukhoz ragadják azt. Ebben a végtelen körben forognak az elitek Pareto szerint. A "körforgás sebessége" választ ad arra, hogy az elit mennyire képes alkalmazkodni a változó körülményekhez. Pareto ideálisnak a két csoport tulajdonságait egyesítő elitet tartotta, de az ilyen nagyon ritka.

Az elitelmélet - és az olasz politikatudomány - másik nagy megalapozója, Gaetano Mosca (1858-1941) az uralkodó osztály két rétegét különbözteti meg: a felső, néhány tucat emberből álló réteg (a politikai osztály) tartja kezében az államapparátus működését, és a politikai rendszer szilárdságának kulcsa, a döntéseket közvetítő, végrehajtó, továbbá a felső réteg utánpótlását biztosító szélesebb alsó réteg.

III. Következtetések

A fentiek alapján kijelenthető, hogy Nietzschének igenis volt, és nem jelentéktelen, politikaelmélete. Persze korántsem korántsem beszélhetünk módszeres, részletesen kidolgozott elméletről. A politikáról alkotott nézeteit feltáró szerzők olvasatai ahogy láthattuk erősen ideológiaiak, de kétségtelenül ráirányítják a figyelmet a politikai elmélet meglétére.

⁴⁷ Részletesebben lásd Paczolay Péter – Szabó Máté: A politikatudomány kialakulása. Rejtjel, Budapest, 2006. 194-201. o.

Nietzsche nem kutatta Machiavelli életét, munkásságát, és feltehetően nem is ismerte azt közelebbről. Machiavelli elméletét láthatóan A fejedelem tanításából szűrte le. Ugyanakkor ezt az elméletet elismerte, becsülte és használta. Más helyen leírtam, hogy Machiavelli politikai gondolkodása jelentősen hatott a 20. századi német politikaelméletre. Elég a kor német eszmetörténetének olyan szereplőire gondolni, mint Friedrich Meinecke, Max Horkheimer, Hans Freyer, Gerhard Ritter, vagy a svájci René König. Érdekes módon Carl Schmitt munkásságában Machiavelli sosem játszott olyan központi szerepet, mint például Hobbes vagy az egyébként jóval kevésbé ismert Donoso Cortés.⁴⁸

Julien Freund, Carl Schmitt halálakor írt nekrológja végén értékelte így Machiavellit és Schmittet: „vannak olyanok, mint Machiavelli, akik zavaró, sőt ijesztő kérdéseket tesznek fel, így mind a válasz, mind a kérdés nyugtalanságot, sőt aggodalmat kelt. Átkozott írókká válnak, vagy legalábbis megpróbálják kiközösíteni őket, mert szeretnék elűzni a gondolataikat. C. Schmitt ez utóbbi kategóriába tartozik.”⁴⁹

Schmittet évtizedekkel megelőzve Nietzsche is e típusú szerzők közé sorolandó. Sajátos paradoxon, hogy nem elsősorban a politika és az állam elméletével foglalkozó filozófusként többre becsülte Machiavellit, mint a tematikailag a firenzeihez sokkal közelebb álló Schmitt. 1927-ben, Machiavelli halálának négy századik évfordulóján Schmitt a *Kölnische Volkszeitung*-ban publikált egy cikket, melyben áttekintette a firenzei számára érdekes gondolatait.⁵⁰ Ebben kereste annak a paradoxonnak a magyarázatát, hogy miből ered Machiavelli minden politikai író felülmúló híre, mikor nem volt se jelentős politikus, se nagy gondolkodó, politikai választásai mindig hibásak voltak, írásaiban nem volt se mélység, se elegancia, se politikai vagy filozófiai újdonság. Ez az értékelés meghökkentően felületes és igaztalan, különösen olyan szerzőtől, akinek másoknál jobban kellett volna látnia Machiavelli kiemelkedő szerepét mind a politika, mind az állam elméletéhez való hozzájárulásban.⁵¹

Nietzsche tehát kevésbé ismerte, de többre értékelte a firenzei gondolkodót. Megítélésem szerint számára a 'machiavellizmus' mint olyan volt vonzó, és sok mindent megmagyarázó. E 'machiavellizmus' főbb elemei: a kor romlottsága, a morál politika alá rendelése, kereszténység ellenessége, a hatalom központúság, az állam erőszakban gyökerezése, a szerencse forgandósága, a viszonylagosság.

„Nos, egyetlen filozófus sem kételkedik abban, mi a politikai tökéletesség típusa: a machiavellizmus. Ám a *pur, sans mélange, cru, vert, dans toute sa force, dans toute son âpreté* (a tiszta, nem kevert, éretlen, zöld, ereje teljében lévő, minden érdekességében ható – a ford.) machiavellizmus emberfölötti, isteni, transzcendens, azt ember sohasem éri el, legföljebb súrolja csupán...”⁵²

⁴⁸ Paczolay Péter: Ahol Machiavelli és Carl Schmitt élt. In *Ut vocatio scientia. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Cs. Kiss Lajos tiszteletére*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021. 299-301. o.

⁴⁹ Freund, Julien: *Mon ami Carl Schmitt. éléments* n°54-55. 1985., idézi Paczolay 301.

⁵⁰ Schmitt, Carl: Machiavelli. In *Kölnische Volkszeitung*, 1927. június 21. Újranyomva: In Maschke, Günther ed.: *Staat, Grossraum, Nomos: Arbeiten aus den Jahren 1916–1969*. Duncker & Humblot, Berlin, 1995. p. 102–105.

⁵¹ Szeretném megköszönni Szilágyi Péter professzornak, hogy bátorított e kritikai megjegyzés megtételére, miután hiányolta ezt Schmittől írt tanulmányomból.

⁵² Nietzsche: *A hatalom akarása*. i.m. 304. aforizma